

PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA

xalqaro ilmiy-metodik jurnal

2(2)
2022

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA	6
Омилхон ИСМАЙЛОВ, Александр ПОЛОННИКОВ, Мухиддин БАФАЕВ. Инновационно-ориентированное педагогическое образование Республики Узбекистан: стратегия и тактика развития	6
Shaxlo NURULLAYEVA. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy moslashtirish mexanizmlari.....	12
Nargiza DILOVA, Kimyoxon RAJABOVA. O'zbekiston ta'limining jahon ta'limi bilan integratsiyalashuvida xalqaro baholash dasturlarini qo'llashning ahamiyati	19
Jetkerbay OTEPBERGENOV. Talabalarning murakkab o'quv materiallarini o'zlashtirishda chizmatasviriy modellardan foydalanish mahorati.....	22
Shabon FARMONOVA. Boshlang'ich sinflarda ta'lim mazminini yangilash va ona tili o'qitishni ijodiy tashkil etish	26
Ne'mat SEVINCHOV, Maftuna HALIMOVA. Pedagogik o'lchovlarning tarkibiy qismlari va ularga qo'yiladigan talablar.....	32
Умида МУПТАЗАЕВА. Особенности развития учебно-исследовательских компетенций студентов высших образовательных учреждений в условиях кредитной системы.....	38
Ixtiyor XOLIQOV. Bo'lajak o'qituvchining asosiy kompetentligini rivojlantirish	43
Xasan SIDDIKOV. Oliy ta'limda tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishning innovatsion shakllari.....	46
Muattar ABDULLAXO'JAYEVA. Zamonaviy o'qituvchining pedagogik kompetentligini rivojlantirish.....	50
Perdexan SALIYEVA. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida uchraydigan ayrim muammolar va yechimlar	52
MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIM	55
Shuhrat NE'MATOV, Nargiza MIRYUSUPOVA. Malaka oshirish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlarining kvalitologik kompetentligini shakllantirish imkoniyatlari	60
Асрор ҚОСИМОВ. Бошланғич таълимда ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ташкил этиш – долзарб педагогик муаммо сифатида	62
Maftuna MAMEDOVA. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bola shaxsining rivojlanishida tarbiyaning roli.....	67
Dildora OMONOVA. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlantirish metodik muammo sifatida.....	70
Manzura KASIMOVA. Maktabgacha ta'limda jonli va jonsiz tabiat bilan tajriba o'tkazishda laboratoriya xonalarini tashkil etish	74
Gulzoda ERGASHEVA. Steam ta'lim texnologiyasi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish imkoniyatlari.....	78
Азиза ХУСЕНОВА. Моделирование обучения родному языку путём проектирования образования	82
Шакаржон ҚЎЧҚОРОВА. Бошланғич синф ўқувчиларида таянч компетенцияларни шакллантириш долзарб методик муаммо сифатида	90
Дилшод ДАВРОНОВ. Бошланғич синф ўқиш дарсларида бадиий матн устида ишлашда адабий тушунчаларни шакллантиришнинг илмий-назарий асослари	95
Sobirjon ISMATOV. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish metodikasi	100
FILOLOGIYA VA TILLARNI O'QITISH	105
Qahramon TO'XSANOV. "Masnaviyi ma'naviy"ning o'zbek adabiyotiga ta'siri.....	105
Mexriniso ABUZALOVA, Shahnoza ISLOMOVA. Tibbiyot tili va tibbiy matnlarning psixolingvistik xususiyatlari	111
Илона ИСПАЙЛОВА. Эффективность обучения медицинскому английскому языку при формировании коммуникативных навыков посредством аутентичных фильмов.....	117
Intizor JUMANIYOZOVA. Abdulla Oripov she'riyatida falsafiy-intellektuallik va ekspressivlikning ifodalanishi.....	124
ANIQ VA TABIIY FANLAR	127
Mirzohid DAMINOV, Sabohat HALIMOVA. O'zbekiston, Rossiya Federatsiyasi va Qozog'iston umumiy o'rta ta'lim maktablari 7-sinf fizika darsliklarining qiyosiy tahlili	127

“MASNAVIYI MA’NAVIY”NING O‘ZBEK ADABIYOTIGA TA’SIRI

Maqolada Mavlono Jaloliddin Rumiyning “Masnaviyi ma’naviy” asarining o‘zbek adabiyotiga ta’siri. Zikri o‘tgan manzuma ta’sirida o‘zbek adabiyotga vujudga kelgan asarlar qiyosiy o‘rganilgan. Shuningdek, manzumani o‘zbekcha nazmiy va nasriy tarjimalari xususida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Jaloliddin Rumi, “Masnaviy ma’naviy”, Alisher Navoiy, Boborahim Mashrab, “Mab dai nur”, adabiy aloqa, tarjimashunoslik.

В статье рассматривается влияние произведения Мавлоно Джалалиддина Руми “Маснави́и духовный” на узбекскую литературу. Произведения, возникшие в узбекской литературе под влиянием упомянутой манзумы, были сравнительно изучены. Также упоминалось об узбекском назмийи и прозаических переводах манзумы.

Ключевые слова: Джалалиддин Руми, “Маснави́и духовный”, Алишер Навои, Боборахм Машираб, “Мабдай нур”, литературная коммуникация, переводоведение.

The article examines the influence of the work of Mavlono Jaloliddin Rumi “Masnavi yi spiritual” on Uzbek literature. The works that emerged in Uzbek literature under the influence of the aforementioned manzuma have been comparatively studied. Uzbek nazmiy and prose translations of the manzuma were also mentioned.

Keywords: Jalaliddin Rumi, “Spiritual Masnavi”, Alisher Navoi, Boborahim Mashrab, “Mab dai nur”, literary communication, translation studies.

Kirish. Sharq mumtoz adabiyot durdonalari keng hududda vujudga kelgan, rivojlangan, eng asosiysi, ular arabiy, forsiy va turkiy tillarda yaratilgan bo‘lib, butun dunyoda shuhrat qozongan. Ko‘p ijodkorlar mazkur tillarni mukammal bilgan va bir-birini o‘zaro asarlarini tarjimasiz o‘qigan. Ular ruhiy oziqalashib va ilhomlanib o‘zlarini ma’naviy meroslarini shu tillarda yaratgan. Bu haqda O‘zbekiston Respublikasi san‘at arbobi, professor Abduqahhor Ibrohimov shunday dedi: “Kezi kelganda bir narsani aytishni lozim topaman. Sho‘ro siyosati millatlarni bir-biridan ajratib yubordi. Qadimda ana u arab, bu fors, anavini turk degan gaplar yo‘q edi. Millatidan qat’i nazar, aksariyat xalqlar Turk davlatchiligi bayrog‘i ostida bo‘lgan. Sharq xalqlarining aksariyati bir-biri bilan quda-anda tutingan, qarindoshlik rishtalari mustahkam bo‘lgan”. Iqtibosdan ma’lum bo‘ladiki, Sharq mumtoz adabiyoti donishmandlari va ijodkorlari arab, fors-tojik va turk-o‘zbek tillarini mukammal bilgan. Shuningdek, ular yunon, hind, yapon, xitoy va koreys tillaridan ham xabardor bo‘lgan. Chunki ba‘zan ularning adabiy merosida shu til vakillarining urf-odatlariga yaqin rivoyat, hikoyat va qissalar uchraydi.

Asosiy qism. O‘zbek mumtoz adabiyoti nihoyatda qadimiy va boydir. Bu adabiyotda yaratilgan barcha turdagi asarlar butun insoniyat

aqlini rom qilib, lol qoldirgani birovga sir emas. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, Sharq mumtoz adabiyoti uchta buyuk adabiyotdan iborat. Bular arab, fors-tojik va turk-o‘zbek adabiyoti hisoblanadi. O‘zbek mumtoz adabiyotining asoschisi Hazrat Alisher Navoiy uch tilni mukammal bilganligi va shu tillarda asarlar yaratganligi soha mutaxassislariga ayon. Hatto ba‘zan bir g‘azalning o‘zidayoq ikki tillilik bo‘lgan. Birinchi misrasi tojikcha, ikkinchi misrasi o‘zbekcha bo‘lgan bu usul adabiyotda “shiru shakar” deb ataladi.

Navoiyning forsiydagi ijodi bu adabiyotning ko‘plab namunalariga javob tariqasida yozilganligi bilan ham qimmatlidir. Jumladan, Abdurahmon Jomiyning “Nafohat ul-uns” tazkirasiga turkiyda bitilgan javobiya sifatida dunyoga kelgan “Nasoyim ul-muhabbat” har ikki xalq ma’naviy olamiga daxldor ko‘plab ma’lumotlarga egaligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Tazkirani tartib berish jarayonida forsiy adabiyotning buyuk namoyandasi, bashariyat shoiri, “Masnaviyi ma’naviy”dek o‘lmas asarning muallifi Rumi hayoti, adabiy merosiga oid ma’lumotlar o‘zbek adibining diqqatini o‘ziga jalb etgani shubhasiz. Shu bois “Mavlono Jaloliddin Muhammad Balxiy Rumi q.s.” ta’rifi “Nasoyim ul-muhabbat”ning alohida sahifalarini tashkil etadi.

Mazkur sahifalardan, avvalo, Mavlononing tavallud yili va joyi, bolalik chog'ida u kishi bilan sodir bo'lgan mo'jizalar haqidagi ma'lumotlar o'rin olgan. So'ngra muallif Mavlononing otasi bilan Makkaga borayotib, Nishopurda Shayx Fariduddin Attor bilan uchrashganligi, u kishi yosh ma'rifat shaydosiga o'z "Asrornoma"sidan nusxa tuhfa qilganligi, bolakayning kelajagi haqida xabar berganligi haqidagi badiiy lavhalar katta qimmatga ega.

Navoiy shoirning vafot yilini qayd qilar ekan, shunday yozadi: "Va alar as'hob vasiyatida mundoq buyurubdurlarki, "Sizlarga vasiyatim shuki, xoh pinhon, xoh oshkor oz yeb, oz uxlab, oz gapirib, gunohlardan saqlanib, doimo ro'za tutib, tunlari bedor bo'lib, hamisha katta orzu-istaklardan kechib, xalq jafosiga sabr qilib, omi va nodon davrasini tark etib, ulug'lar va solihlar bilan suhbat qurib, Allohga taqvo qiling! Odamlarning yaxshisi – odamlarga foydasi tegadiganidir! So'zning yaxshisi – ozi va maqsadga yetkazadiganidir! Va hamd yolg'iz Allohgadirl!"

Suyima G'anieva mazkur asar haqida va Rumi bilan bog'liq ma'lumotlarni berar ekan, shunday yozadi: "Xoja Muhammad Porso, Fariduddin Attor, Xoja Avhaduddin Hamid Kirom, Amir Qavomuddin Sinjobi va boshqa mashoyixlar haqidagi fikrlarda Jaloluddin Rumi bilan bog'liq ma'lumotlar ehtiyotkorlik bilan turkiyga o'girilgan".

Navoiyning "Majolis un-nafois" tazkirasi zamondosh ijodkorlar haqida ma'lumot beradi. Binobarin, unda Rumi haqidagi alohida qaydlarga o'rin ajratilmagan. Ammo muallif bu va boshqa bir qator asarlarida turli sabablarga ko'ra, Rumi siymosiga murojaat etgan. Jumladan, "Majolis un-nafois"da muallif u yoki bu shoir ijodi xususida so'z yuritir ekan, Rumi yodga oladi. Qosim Anvorning Rumi "Masnaviy"si vaznida masnaviy yozganligi, Husayn Xorazmiyning Rumi "Masnaviyi ma'naviy"sig a sharh bitganligi xususidagi muxtasar, ammo muhim xabarlarni shu sirada qayd etish mumkin.

Alisher Navoiy ijodiga mansub "Xamsat ul-mutahayyirin" asarining ikkinchi maqoloti ulug' shoirning ustoz Abdurahmon Jomiy bilan yozishmalari xususida ma'lumot berishi bilan muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqolotda Rumi haqidagi samimiy satrlar ham borligi diqqatga sazovordir. Inchunin, hazrat Navoiy o'zi va ustoz Jomiy tomonidan "Masnaviyi ma'naviy"ning ilk baytiga o'ziga xos tarzda tazmin bitilganligi xususida shunday yozadi: "Podshoh Marv qishlog'ida erkanda Ustod Hasan Noyining favti (vafoti)ning xabari Iroqdan keldi, faqir (shoir o'zini nazarda tutmoqda – Q.T.) Hazrat Mavlaviy (Rumi – Q.T.) masnaviysining avvalgi bayti munosabati

jihatidan tazmin qilib erdim. Bu nav'kim, tazmin: Sharhi haqri shohi ustodon Hasan, "Bishnav az nay chun hikoyat mekunad".

Band-bandi y qudo gasht zi ham,
"Az qudoiho shikoyat mekunad".

Mazmuni: Ustodlar shohi Hasandan judolik sharhini "Naydan eshitgil, qanday hikoyat qiladi". Uning bo'g'in-bo'g'ini bir-biridan ajralib, "Judoliklardan shikoyat qiladi".

Bitib, shahrda hazrati Maxdum (Abdurahmon Jomiy – Q.T.) xizmatlariga yiborilib erdi. Alar kelur kishidin ham bu baytni tazmin qilib, bu ruq'ani yiborib erdilarkim, tazmin:

Shud nai xoma dilamro tarqumon,
"Bishnav az nay chun hikoyat mekunad".

Bo zaboni tezu chashmi ashkrez
"Az qudoiho shikoyat mekunad".

Mazmuni: Qalam nayi dilimning tarjimoni bo'ldi: "Naydan eshitgil, qanday hikoyat qiladi". O'tkir til va yosh to'kuvchi ko'zlar bilan "Judoliklardan shikoyat qiladi".

Mazkur yozishmalar Navoiyning ustoz Rumi hayoti va ijodiga oid ma'lumotlarni o'rganish va turli munosabat bilan talqin qilishdan tashqari, shoir ma'naviy merosidan ilhomlanib, asarlar ham yaratganligini yaqqol namoyon etadi.

Bu holatni shoirning axloqiy-irfoniy asarlari misolida ham yorqin kuzatish mumkin. Binobarin, Qur'oni karim va Hadisi sharif asrlar osha sharq mumtoz adabiyotining bezavol manbalari o'laroq, uning mavzuviy yo'nalishi, takomil va taraqqiyotiga omil bo'lib xizmat qildi. Mumtoz adiblarimiz bu ikki islomiy sarchashmadan ilhomlanib, ular bag'rida jo bo'lgan g'oyalarni nasr va nazmga solishda alohida g'ayrat ko'rsatdilar. Bu siradagi asarlar Rumi va Navoiy adabiy merosida ham alohida o'rin tutishi ilm ahliga yaxshi ma'lum. Shuningdek, Rumi yning o'zbek adabiyotiga ta'siri ham yaqqol ko'zga tashlanadi.

O'tmishda o'zbek tilida ham "Masnaviyi ma'naviy"ni sharhlashga urinishlar bo'lgan. Manzumaga sharh yozish XV asrdan boshlangan. Ilk sharhni Kamoliddin Husayn Xorazmiy yozgan. Lekin u "Javohir ul-asror va zavohir ul-anvor"da manzumaning faqat uch daftarini sharhlagan. Yana Mashrabning "Mab dai nur" XVIII asrda Xorazmda yashab faoliyat ko'rsatgan Shayx Odina Muhammad Xorazmiyning "Miftoh ul-asror" asarlarini bunga misol keltirish mumkin.

Abdurauf Fitrat adabiyotshunos va mashrabshunos sifatida Boborahim Mashrabning "Mab dai nur" asari xususida shunday yozadi: "Endi Mashrabg'a nisbat berilgan "Mab dai nur" kitobiga ko'chaylik. 1912 yilda Buxoroda toshbosmada bosilgan bu kitob mashhur Rumi yning

masnaviysig'a o'zbek tilida sharh kabi yozilg'andir. Rumiyning masnaviysidan ba'zi baytlar oling'an. Har baytining forsi(y)cha matnididan keyin ayni vaznda o'zbekcha manzum sharh boshlanadir. Sharhda Rumiyning so'fiyona ramzlari izoh etiladir".

Biz Abdurauf Fitrat fikrlariga tayangan holda olib borgan tadqiqotimizdan ma'lum bo'ldiki, Boborahim Mashrab Rumiyning "Masnaviyi ma'naviy" asaridan "Mab dai nur"da 40 baytni avval forsha keltirib, so'ng o'zbekchaga tarjima qilgan, ba'zan baytlarni tarjimasiz izoh bilan bergan. Hikoyatlarning mazmuniga qarab qiyoslaganimizda, har ikkala asarning yigirmadan ortiqroq rivoyatlari mazmun jihatidan bir-biriga mos keladi. XVII asrning birinchi yarmi (1640), XVIII asr ibtidosida yashab faoliyat ko'rsatgan Boborahim Mashrab o'zidan g'oyat salmoqli ma'naviy meros qoldirgan iste'dod sohibidir. Darvesh shoirdan faqat kichik janrdagi asarlar emas, balki katta hajmli asarlar – "Mab dai nur" va "Kimyo" ham meros qolganligi adabiyotshunoslarimiz tomonidan ta'kidlangan va ilmiy jihatdan asoslangan. "Mab dai nur" iborasi (nurning boshlanish, chiqish joyi) tasavvuf tushunchasida Alloh nurining jilo berishi, dunyoni, insonlar qalbini yoritish kabi ma'nolarga ega. Xudoning ismlaridan biri ham "An-Nur"–borliqni nurlantiruvchi, istaganining qalbiga nur kirituvchidir.

Mashrabshunoslikda e'tirof etiladigan xulosalarga ko'ra, "Mab dai nur" buyuk shayx va shoir Rumiyning "Masnaviyi ma'naviy" asariga javob tarzida dunyoga kelgan. Mashrab masnaviysida kuzatiladigan qator zohiriy alomatlar mazkur asarlar o'rtasidagi mushtarakliklardan dalolat beradi. Asar tasavvufona ruhda yozilgan axloqiy-tarbiyaviy, nazmiy pandnoma bo'lib, uch daftardan iboratdir. Asarda shoir Allohga sig'inish va uni zikr qilish, har qanday holatda ham Haqni yoddan chiqarmaslikka da'vat etadi. Poklik, halollik, rostgo'ylik, birov haqiga xiyonat qilmaslik, shafqatli, xayr-saxovatli bo'lish kabi olijanob insoniy xislatlarni targ'ib qiladi. Shunday go'zal fazilat asosida o'zlikni anglashga chaqiradi. Buyuk ijodkor ham mazkur asarda ma'rifat va haqiqat kabi g'oyalarni birinchi o'ringa qo'ygan. Chunki shoirning o'zi butun umri davomida shunga amal qilgan valiy sifat inson edi.

"Mab dai nur"dagi birinchi daftar 3070 baytdan tashkil topgan bo'lib, unda Rumi "Masnaviyi ma'naviy"sidan olingan 19 bayt ham joy olgan. Asar 22 muqaddima (872 bayt), 52 hikoyat (1881 bayt), 16 g'azal (272 bayt), 3 mustahzod (ikkitasi o'zbekcha, bittasi arabcha, 23 bayt)ni o'z ichiga olgan.

Muallif muqaddimada Rumiyni bayt keltirib,

so'ng o'z maqsadiga o'tadi. Manzumaning uchala daftarida hikoyatlarga nom berilmagan, balki ular avvalida "Hikoya" yoxud "Hikoyat" deb qo'yilgan, xolos. Dastlabki kuzatishlar natijasiga ko'ra, hikoyat ichida hikoyat keltirish usulidan foydalanilganligi ma'lum bo'ldi. Ijodkor badiiy lavhalarining ta'sir kuchini oshirish uchun xalqona ibora va tamsillardan, buyuk avliyo-anbiyolar, tarixiy shaxslar hayotidan lavhalar keltiradi. Hikoyatlar mazmunidan kelib chiqqan holda, ularni shartli quyidagicha nomlaydi. Jumladan "Ho'kiz va o'tloqzor", "Xoja Zunnun va tegirmon", "G'assol", "Sut sotuvchi ayol", "Bola va keksa", "Nuh payg'ambar qissasi", "Erkak va yomon hid", "Nobakor va minora", "Shohni ma'rifat yo'liga kiritgan ayol" yoki "Shahzoda va ayol ishq", "Qallob kishi va ishq", "Shayx Shodmon va shoh", "Shayx Suhayl", "Dunyo va uqbo tavsifi", "Xoja Yunus Nishopuriy va Haj safari", "Xoja Akmal", "Ot va egasi", "Xudparast", "Savdogar va o'g'ri", "Chivin va ari", "Takabbur yigit va tabib", "Xoja Sobir", "Muallif va Majnun qabri", "Muso, ajdarho va norasida bola", "Muso va aso", "Bilimsiz ota va o'g'il", "Cho'pon va Muso", "Hazrati Xizr va Muso", "Kar va ko'r", "It va so'fiy", "Xoja Tolib Balxiy", "Sichqon va tuya", "Ikki birodar" "Muallif, pir va Alloh", "Yigit, ayol va uning singlisi", "Munofiq kimsa", kabi hikoyatlar, asar badiiy qurilmasidan o'rin olgan.

Hikoyatlarda turli mavzularga murojaat qilingan bo'lib, ularning asl mohiyati nomlaridan ayonlashayotir. "G'assol" hikoyatida umr bo'yi biri ikki bo'lmagan, topganini farzandu ayoliga bergan, ularni moddiy jihatdan ta'minlashga uringan va natijada ayoli, o'g'li va ukasidan vafo ko'rmagan g'assol timsolida achchiq hayotiy haqiqat ochib berilgan. G'assol avval xotini, so'ng o'g'li va nihoyat, ukasi oldiga borib, ajali yaqinlashayotganini aytadi. Lekin ularning hammasidan bir xil javob oladi: "Menga nima, o'lsang – o'laver". Albatta, bu adolatsizlikdir. Ijodkor ixcham bir hikoyatda jamiyatning illatini ochib tashlaydi va odamlarni adlu insofga chaqiradi. Yaxshilik qo'ldan kelmasa, hech bo'lmasa bir-biriga yomonlik qilmasin yoki qiyinchilik vaqtida yordamini darig' tutmasin, deydi adib.

Yana bir achchiq hayotiy haqiqat "Sut sotuvchi ayol" hikoyatida ko'zga tashlanadi. Yomon nafsini qondirishni ko'zlagan ayol buzilgan sut va qaymoqni qorong'u tushganda sotib pul qilar edi. Bundan foydalanib, o'ziga o'xshagan badniyat kimsalar ayolni xilvatga chorlaydilar va sutning ta'mini ko'rib, achiganligini bilganlaridan so'ng, uning qo'l-oyog'ini bog'lab, nomusiga tegadilar. Xulosa shundan iboratki, har qanday hirsga berilgan kimsa ana shunday holatga tushishi

108 mumkin. Chunki xalqni aldash, uning nafsoniyatiga tegish Allohga ham, bandasiga ham ma'qul kelmaydigan gunohi azimdir.

"Mabdai nur"ning ikkinchi daftari jami 3465 baytni tashkil etadi. Bu daftar ham muqaddima, hikoyat va g'azallardan tarkib topgan. Lekin hajm jihatdan birinchi daftarga nisbatan kattaroqdir. Umuman olganda, 16 muqaddima (219 bayt), 69 hikoyatt (2954 bayt), 34 g'azal (292 bayt)ni o'z ichiga olgan.

Ikkinchi daftardagi hikoyatlar birinchi daftardagilarga mavzu jihatdan o'xshash va yaqindir. Birinchi daftardagi "Sut sotuvchi ayol" va ikkinchi daftardagi "Sut sotuvchi, ayoli va yosh xotini" hikoyatlarida mushtaraklik mavjud. Birinchi hikoyatda nafs balosiga giriftor bo'lgan ayol fojiasi ibrat qilib ko'rsatilsa, ikkinchi hikoyatda sigir sutiga eshak sutini qo'shib sotgan erkakning sharmandali basharasi fosh etiladi. Ijodkor bunday voqealarni tasvirlar ekan, dunyo obodligi, xalq farovonligi, iymonli odamlar borligidan Allohga shukronalar qiladi. Nokaslar hech qachon qabih maqsadlariga yeta olmasliklarini yana bir bor eslatadi.

"Mabdai nur"ning uchinchi daftari 1438 baytdan tashkil topgan. 3 muqaddima (37 bayt), 29 hikoyat (1273 bayt), 9 g'azal (88 bayt)dan iborat.

Uchinchi daftardagi farq shundaki, unda muqaddimadan so'ng hikoyat emas, balki "Dar bayoni sunnatho" ("Sunnatlar bayonida") keltirilib, Allohning farzi va Payg'ambarimizning sunnati haqida so'z yuritilgan.

Uchinchi daftardagi hikoyatlar mavzusi jihatidan rang – barangdir. Bilimli, ma'rifatli otalar o'tmishda va hozirgi kunda ham oilani boshqarib kelgan. Farzandlar – ota-onaning kelajagi, ular qancha oqil, dono va bilimdon bo'lsa, mehribon volidalar shuncha yaxshi umr kechiradi. Lekin ota yoki ona savodsiz bo'lsa, farzandning holi qanday kechadi? Muallif hikoyatda ma'rifatsiz otalarni ayovsiz tanqid qilgan.

"Mabdai nur" mundariyasi g'oyat keng asar. Asarda davlat arbobidan tortib, oddiy cho'ponu sotuvchigacha bo'lgan ijtimoiy qatlamlar hayoti tasvirlangan. Ular hayoti, xatti-harakati, nuqson va fazilatlaridan ibrat olib, odob-axloqni o'rganish targ'ib qilingan. "Shohnoma"da Rustam, "Saddi Iskandariy"da Iskandar, "Farhod va Shirin"da Farhod sevimli obrazlar bo'lsa, Mashrab asarida Payg'ambarlar, avliyolar hayoti namuna qilib ko'rsatilgan. Qalbi pok, vujudi pok, tili va dili bir, ilmiga amal qiladigan, har qanday qiyinchilikka chidaydigan, bir nazar bilan minglab odamlarni to'g'ri yo'lga soladigan, insonlar dardini o'z dardiday biladigan, haq – haqiqat uchun kurashadigan, birovning nafsoniyatiga tegmaydigan, Alloh yodi ila yashaydigan buyuk

shaxslar hayoti shoir diqqat markazidadir. Bu esa asarning barcha zamon va makonlar uchun ahamiyatli ekanligidan dalolatdir.

Mashrabning g'azallarini diqqat bilan o'rganganimizda, Rumiyning ta'siri borligi ma'lum bo'ladi. Mashrab yigirmadan ziyod g'azalida Rumiyning nomini alohida hurmat bilan tilga olgan. Jumladan, quyidagi bayt fikrimizni to'liq tasdiqlaydi:

Mavlaviyga Shams Tabriziy burun
aytgan ekan:

Vaqt oxir Mashrabi sohib duo
paydo bo'lur.

Mashrab nafaqat Rumiyni keltirish bilan kifoyalangan, balki uning ayrim g'azallaridan ta'sirlanib javobiya ham yozgan:

Maqsudi Haqning asliyam, ore,
manam, manam, manam,

Sohibi nuri fazliyam, ore, manam, manam,
manam.

Uchinchidan, "Mabdai nur" "Masnaviyi ma'naviy"ning birinchi bayti bilan boshlanadi:

Bishnav az nay chun hikoyat mekunad,
V–az judoiho shikoyat mekunad. (1, 16)

Mashrab "Masnaviyi ma'naviy"dagi birinchi baytini quyidagicha tarjima qilgan:

Anglag'il, nay ne hikoyatlar qilur,
Kim judolig'din shikoyatlar qilur.

"Masnaviyi ma'naviy"da kichkina bir rivoyat bor. Unda aytilishicha, "Bir holvafurush bolakay, holva sotib yurgan chog'ida, bir shayx uning holvasini olib, bepul taqsimlab chiqadi, og'ir vaziyatga tushib qolgan bolakay yig'lashga tushadi, shayx va atrofdagilarning unga rahmlari kelib, holvaning pulini beradilar", Rumiyni bir bayt orqali ko'pchilikka to'g'ri ta'lim berib o'tadi. Ya'ni bolaning yig'isi shayx va holvani bepul olganlarni hushyor qilib qo'yadi. Yig'i timsoli orqali har bir narsaning qimmatini borligi ko'rsatib berilgan. Boborahim Mashrab shu rivoyatni quyidagi baytlarda asliyat va tarjimini yonma – yon keltirib, o'z g'oyasini bayon etadi:

To nagiryad ko'daki halvofuro'sh,
Bahri rahmat darnameoyad ba jo'sh.

Yig'la misli go'dagi halvofurush,
Shoyad kelgay bahri baxshoyish bajush.

Bunday misollar har ikkala asarda anchagina. Misol, "Mabdai nur" asarida "Masnaviyi ma'naviy"dan baytlar (36-, 39-, 42-, 49-, 52-, 59-, 62-, 66-, 69-, 72-, 75-, 79-, 82-, 85-, 89-, 106-, 109-, 111-, 112-, 121-, 128-, 135-, 140-, 146-, 152-, 158-, 164-, 170-, 175-, 176-, 182-, 188-, 194-, 199-, 200-, 205-, 206-, 211-, 212-, 216-, 218-, 226-, 227-, 234-, 236-, 243-, 253-, 256-betlarda) keltirilgan.

Shayx Odina Muhammad Xorazmiy "Miftoh ul-asror" asarida avvalo, kitob tarkibi olti fasldan

iboratligini qayd qiladi, tadqiqotning boshlanishida, ilm turlari, soliklar, taqlid va kamol ahli sifati xususida fikr yuritiladi. Keyin "Masnaviyi ma'naviy" asarining uchta daftaridan hikoyat, rivoyatlarni tanlab rumiyona talqinlaridan foydalangan holda maqsad va muddaosini izohlashgan. Shayx Odina Muhammad Xorazmiy asardagi 511 ta rivoyatga murojaat qilgan va ularni sharhlagan.

Masnaviyxonlik o'zbek xalqi orasida ham mashhur bo'lib, yurtimizda keng tarqalgan. O'zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida "Masnaviyi ma'naviy"ning "yuzga yaqin qo'lyozma va bosma nusxalarining mavjudligi" fikrimizga asosdir.

XX asrning 80 – yillarida tarjimashunos G'aybullay Salomov tadqiqotlarida Jaloliddin Rumiy ijodidan foydalangan: "XII asr Sharq klassik adabiyotining buyuk namoyandasi Rumiyda (1207– 1273) shunday masal bor: turli shaharlardan kelib qolgan to'rt kishi uchrashib, ittifoqo bir dirham pulni topib oladilar. Ular fors, turk, rum fuqarosi (grek) va arab edilar. Haligi bir dirhamga nima xarid qilish masalasida to'rtovlon tortishib qoladilar.

Fors gufto: "az in chun vorahem,
Ham biyo, k – inro ba angure dihem".

On arab gufto: "Maozalloh lo,
Man inab xoham, na angur, ey dag'o".

On yake k – az turk bud, guft: "Ey
ko'zum,
Man namexoham inab, xoham uzum".

On ki rum bud, guft: "In qilro
Tark kun, xoham man istofilro"

Mazmuni shundayki, fors "angur" olmoqchi, arab – "inab", turk – "uzum", grek esa "istofil" xarid qilishni istaydi. Bu g'alva sababidan xabardor bo'lgan yuz tilni biluvchi bir poliglot (kishi) tomonlarni murosaga keltirib, o'sha bir dirhamga uzum olib beradi. Bas, ma'lum bo'ladiki, fors, arab, turk, grek to'rtalasi ham, har biri o'zicha ayni bir narsani olmoqchi bo'lishibdi-yu, lekin ularning tillarida o'sha narsaning nomi har xil bo'lganidan, bir-birovning tiliga tushunmay, o'zaro janjallashayotgan ekanlar!"

Muallif rivoyatdan olgan taassurotini quyidagicha xulosa qiladi: "Insoniyat yagona tushuncha, lekin u turli-tuman urug'lar, qabilalar, qavmlar, xalqlar, millatlarga bo'lingan, ular esa bir necha minglab tillarda so'zlashadilar. Najmiddin Komilov ham o'z kitobini shu rivoyat bilan boshlagan.

O'zbek xalqini Rumiy hayoti va ijodi bilan

tanishtirishda Jamol Kamolning xizmatlari katta. U o'zining bu muhim ma'naviy missiyasini Radiy Fishning "Jaloliddin Rumiy" nomli tarixiy-biografik romanini tarjima qilishdan boshlagan edi.

Mustaqillikkacha Rumiy ijodiga munosabat bir tomonlama edi. Adib asarlari yuzaki o'rganildi. Najmiddin Komilov ayrim tadqiqotlarida fikrining tasdig'i uchun "Masnaviyi ma'naviy"dan "To'rt yo'lovchi" rivoyatini keltiradi. Shuningdek, shoir g'azallaridan "Onho ki talabgori Xudoed, Xudoed" misrasi bilan boshlanadigan g'azalni keltirib, zamon zayli bilan Rumiy xudoparast, real hayotni bir tomonlama tushungan degan fikrlarni bildirilgan. Mustaqillik davrida yaratilgan tadqiqotlarda shoir ijodining tasavvufiy va axloqiy, pandu hikmatga boyligini, inson qadri adib ijodida ulug'langanligini o'rganishga e'tirof ortdi.

Shu davrda fors-tojik adabiyoti bilimdoni, zabardast mutarjim Shoislom Shomuhamedov buyuk so'z san'atkori – Rumiyning bir necha g'azal, ruboiy va hikoyatlarini tilimizga o'girdi.

1991 yili Jamol Kamol fors-tojik tilida qalam tebratgan 9 nafar mumtoz shoir ijodidan 333 ta ruboiyni mumtoz ruboiynavislik an'anasi va ruboiy tarjimachiligi tajribalariga tayangan holda asliga muvofiq tarjima qilib nashr ettirdi. Ular orasida umumiy qalamiga mansub 53 ta ruboiy ham mavjud. 1994 yili esa uning tarjimasida mutasavvif shoirning "Uchmoqqa qanot yo'q, vale uchgayman" nomli she'rlar to'plami bosilib chiqdi. Uzoq tayyorgarlikdan so'ng shoir-tarjimon "Masnaviyi ma'naviy" tarjimasiga kirishdi.

Mutarjim Asqar Mahkam turkiyalik rumiyshunos olim Obiddin Poshsho va eronlik mavlaviyshunos Karim Zamoniylarning sharhlaridan foydalangan holda, "Masnaviyi ma'naviy" birinchi kitobining bir qismini 1999 yilda o'zbek tiliga o'girdi.

Istiqlol yillarida Rumiy hayoti va ijodini o'rganish, merosini tarjima qilib, nashr etishda alohida davr boshlandi, deyish mumkin. Orif Usmon, Hamidjon Homidiy, Najmiddin Komilov, Ibrohim Haqqul, Hamidulla Boltaboev, Tohir Qahhor, R. Jumaev, Ergash Ochilov, Xusrav Hamidov kabi olimlar bu borada ilmiy tadqiqotlarini e'lon qildilar.

Ibrohim Haqqul shunday degan edi: Rumiyning quyidagi iborasi menga qattiq ta'sir qildi va o'ziga jalb etdi – "Meni ona tug'magan, ishq tuqqan. Bu volidaga ming-ming rahmatu ofarin bo'lsin". Olim mustaqilligimizning dastlabki yillaridan boshlab o'z tadqiqotlarida Rumiy bosib o'tgan ibratli hayot yo'li, ma'naviy merosini o'rganishga alohida e'tibor qaratdi.

Ibrohim Haqqul "Tasavvuf va she'riyat" kitobida boshqa mutafakkir so'fiylar qatori Rumiy nomini ham hurmat bilan tilga oladi. Rumiy va

110 Sirojiddin Qazviniiy munozaralari borasida fikr yuritib, mazkur masalaga o'z nuqtai nazarini bayon etadi. Olimning fikr- mulohazalari keng qamrovli bo'lib, kitobxon va tadqiqotchilarda katta qiziqish uyg'otadi.

Rumiyni asarlarini o'zbekchaga tarjima qilish, uning hikmatlari va ruboiylarini o'zbek kitobxoniga yetkazish sohasida adabiyotshunos va mutarjim Ergash Ochilovning ham xizmatlari tahsinga loyiqdir.

Bu sohada adabiyotshunoslar Abdumurod Tilavov, Ja'far Muhammad, Saodat Meylieva, Sabohat Bozorova ham ancha jonbozlik ko'rsatdilar. Rumiyni asarlari va ijodiyga bag'ishlangan bir qator kitoblar turkiy tildan o'zbekchaga o'girildi. Sayfiddin Sayfulloh va Jahon O'kuyji. Buyuk mutafakkirning pedagogik qarashlari yosh olim G. Izbullaeva tomonidan o'rganildi.

"Masnaviyi ma'naviy" asarining ayrim baytlari va hikoyatlari Xayrulla Qosim va Abdulloh Rahimboev tomonidan nasriy bayonda chop etildi.

Jaloliddin Rumiyni shaxsiyati va ijodiga munosabat bildirish ilk bor Navoiydan boshlanadi, desak bo'ladi. Bu fikrimizning dalili sifatida "Nasoyim ul- muhabbat" asarida Rumiyni hayoti va ijodiga doir fikrlarni keltirish mumkin. Hazrat Navoiydan keyin o'zbek tilida ham "Masnaviyi ma'naviy"ni sharhlashga urinishlar bo'lgan. Haydar Xorazmiyni "Javohir ul-asror" asarini bunga misol qilsa bo'ladi.

Adabiyotshunos I. Haqqulov ham o'zbek kitobxonini Rumiyni ijodi bilan yaqinda tanishtirish uchun ancha tadqiqotlar olib borgan.

Mustaqillik davriga kelib Rumiyni adabiy merosini chuqur o'rganish, ularni o'zbek tiliga tarjima qilish, sharhu izoh berish an'ana tusiga kirdi.

Adabiyotlar

1. Мавлоно Жалолиддин Румий. Маснавийи маънавий. Форсийдан Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол таржимаси. Учинчи нашри. – Т.: Adabiyot uchqunlari, 2014. – Б. 411.
2. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма жилдли. Ўн еттинчи жилд. Насойим ул-муҳаббат. – Т.: Фан, 2001. – Б. 325-329.
3. Насойим ул-муҳаббат. – Б. 329.
4. Ғаниева С. Жалолуддин Румий Навоий нигоҳида. Жалолиддин Румийнинг мангу маънавий мероси. Мавлоно Жалолиддин Румийнинг 800 йиллигига бағишланган илмий анжуман материаллари. – Т.: 2007. – Б. 32-35.
5. Насойим ул-муҳаббат, – Б. 11.
6. Насойим ул-муҳаббат, – Б. 13.
7. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма жилдли. Ўн бешинчи жилд. Хамсат ул-мутаҳаййирин. – Т.: Фан, 1999. – Б. 31-32.
8. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. 2 жилд. Илмий асарлар. – Т.: Маънавият, 2000. – Б. 102.
9. Тўхсанов Қ. Мабдаи нур асарининг мундарижаси ҳақида. Филология ва усулиёт масалалари. Илмий-усулий мақолалар туплами. 1-китоб. – Т.: Фан, 2008, – Б. 32-36.
10. Мабдаи нур. – Б. 314.
11. Ҳасанхўжа Муҳаммадхўжа ўғли. Дард аҳлининг султони. Китобда: Бобораҳим Машраб. Мабдаи нур. – Б. 3-9.
12. Бобораҳим Машраб. Мабдаи нур. Тадқиқ қилувчи, эски ўзбек ёзувидан нашрга тайёрловчи, луғат ва изоҳларни тузувчи: Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. – Т.: Фан, 1994. – Б. 314.
13. Машраб. Девон. Тадқиқ қилувчи, қўлёзма ва босма манбалардан жамлаб нашрга тайёрловчи, луғатлар ҳамда изоҳлар муаллифи Жалолиддин Юсуфий. – Т.: Янги аср авлоди, 2006. – Б.36-40.
14. Машраб. Девон. Тадқиқ қилувчи, қўлёзма ва босма манбалардан жамлаб нашрга тайёрловчи, луғатлар ҳамда изоҳлар муаллифи Жалолиддин Юсуфий. – Т.: Янги аср авлоди, 2006. – Б.288.
15. Машраб Бобораҳим. Мабдаи нур. Тадқиқ қилувчи, эски ўзбек ёзувидан нашрга тайёрловчи, луғат ва изоҳларни тузувчи Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. – Т.: Фан, 1994. – Б. 314.